

AKADEMIN FÖR UTBILDNING OCH EKONOMI
Avdelningen för humaniora

Asfaltsvägen kom till Pajala.
Framtidens intåg i *Populärmusik från Vittula*.

Elin Axman

2011

Uppsats, Kandidatnivå, 15 hp
Litteraturvetenskap

Handledare: Eva-Britta Ståhl
Examinator: Michael Gustavsson

Innehållsförteckning

1. Inledning	1
1.1 Syfte, metod och material	1
2. Samhället	2
2.1 Samhället	2
2.2 Längtan bort.....	4
3. Utanförskap.....	5
3.1 Utanförskapet i romanen och Tornedalen	5
4. Könsroller	8
4.1 Kvinnorna i Tornedalen.....	8
4.2 Att inte vara knapsu	10
Sammanfattning	13
Källor och litteratur.....	15

1. Inledning

”Grusvägen var gammalmodig. Den tillhörde den förgångna tiden, den som våra föräldrar fötts i men slutgiltigt ville lämna bakom sig.”¹ *Populärmusik från Vittula*² tar avstamp i när asfaltsvägen kommer till Pajala och det symboliserar förändringen av samhället som genomsyrar hela romanen. I romanen får läsaren följa två pojkars uppväxt i Pajala under 1960–70-talet. Den fattiga och magra tiden som genomsyrade samhället under 1930-talet var förbi och med välståndet började även den yttre världen göra sitt intåg. Rockmusiken gör intryck på de två pojkarna vilket ger dem problem men även en biljett ut till världen, bort från Tornedalen. ”Sverige blomstrade, ekonomin växte och till och med Tornedalen hade dragits med i framgångsruschen. Utvecklingen hade kommit så överraskande snabbt att man fortfarande kände sig fattig fast man blivit rik.”³

De två pojkarna kommer från två olika familjer som blir varandras antiteser. Den ena pojken, Matti, kommer från en svensktalande familj som följer med i samhällets omvandling och tar del av samtidens nymodigheter. Den andra pojken, Niila, kommer från en meänkielitalande familj som lever kvar i ett gammalt Norrland och familjen gestaltas primitivt och som en konserverad produkt från dåtiden, isolerad från nutiden.

År 2000 gav den tornedalsättade författaren Mikael Niemi (f. 1956) ut romanen *Populärmusik från Vittula*. Det samhälle som fiktivt skildras i romanen har också många likheter i det verkliga Pajala som det är beskrivet av människor som levt och verkat i Tornedalen. Det som tidigare skrevs om Tornedalen var skrivit av människor från södra Sverige som gav sin syn på samhället, med en utomståendes ögon. Den skildring Niemi återger av sin hembygd överensstämmer mycket med andra tornedalingars syn på Tornedalen.

1.1 Syfte, metod och material

Jag kommer att undersöka hur samtidens intåg i Pajala skildras samt det utanförskap som återges i Mikael Niemis roman *Populärmusik från Vittula*. Därutöver kommer jag även att undersöka om och i så fall hur Niemis fiktiva skildring av orten speglar verklighetens Tornedalen. Utöver det kommer jag också att analysera hur könsrollerna ser ut för män och kvinnor och hur det påverkar Pajala då många unga väljer att flytta därifrån.

Jag kommer att studera det samhälle som Niemi beskriver i romanen och hur det samhället förändras. Med hjälp av sekundärlitteratur kommer jag att se om den samhällsbeskrivning Niemi återger och framförallt kontrasten mellan Tornedalen och övriga

---

¹ Niemi, Mikael, *Populärmusik från Vittula*, Stockholm, 2000, s. 11.

² Niemi, Mikael, *Populärmusik från Vittula*, Stockholm, 2000.

³ Niemi, Mikael, *Populärmusik från Vittula*, Stockholm, 2000, s. 12.

Sverige om det speglar verklighetens Tornedalen då många utsagor om boken har varit igenkännande. Jag kommer också att analysera könsrollerna utifrån skildringen i romanen och problematisera dem med hjälp av genusteori. Jag kommer i texten att hänvisa till romanen genom förkortningen PfV följt av sidhänvisning.

2. Samhället

2.1 Samhället

Romanen tar sin början när Matti ser tillbaka på uppväxten tillsammans med Niila och pojkkåren i Pajala med tungan fastklistrad i en järnplatta på en topp i Nepal. När Matti i vuxen ålder och med en distans från Tornedalen ser tillbaka på sin barndom är han återigen nära sitt Norrland och ser på det med andra ögon:

Tack vare hårt arbete och högkonjunktur hade man kommit upp sig och fått låna pengar till en villa. Sverige blomstrade, ekonomin växte, och till och med Tornedalen hade dragits med i framgångsruschen. Utvecklingen hade kommit så överraskande snabbt att man fortfarande kände sig fattig fast man blivit rik. Då och då kom oron över att allt skulle tas ifrån en. Hemmafruarna tänkte bävande bakom sina hemsydda gardiner på hur bra man fått det. Man hade en hel villa för sig själv och sin avkomma. Man hade fått råd att köpa kläder, barnen slapp gå i lappat och lagat. Man hade till och med bil. Och nu skulle grusvägen bort, nu skulle den krönas av oljesvart asfalt. Fattigdomen skulle kläs i en svart skinnjacka, Det var framtiden som lades, slät som en kind. Där skulle barnen cykla med sina nya cyklar mot välstånd och ingenjörsutbildning. (PfV s. 11-12)

Tornedalen hade alltid legat efter i utvecklingen i jämförelse med övriga Sverige men under den tid som romanen skildrar, 1960–70-tal, kommer samtiden ikapp. Nymodigheter man förr aldrig drömt om var nu verklighet, vardag var att inte ha möjligheten att köpa sig nytt när det behövdes. Att bo i villa och klä barnen i nya och inte lappade kläder var de rika förunnat. Även Tornedalen fick ta del av det som spred sig som en löpeld genom resten av Sverige, asfaltsvägen, TV:n och rockmusiken. Barnen fick nya cyklar och rullade fram på nylagd asfalt. Hemmafruarna kastade suktande blickar bakom stickningarna på Elvis framträdande på den nya TV:n i vardagsrummet. Egen villa och ny bil blev en realitet efter beviljat lån från banken. Ett liv man förr aldrig vågat drömma om var nu verklighet. Niemi beskriver i romanen att utvecklingen kommer till Pajala från söder, det är inte en utveckling som tornedalingarna själva har bidragit till. En möjlig tolkning är att det bidrog till rädslan att bli fräntagen moderniteterna man snabbt vände sig vid att ha då de inte var dem själva som hade skapat moderniteterna eller för den delen verkat för att de skulle leta sig upp till Pajala. Mindervärdeskomplexet som redan fanns gentemot södra Sverige förstärktes och dikotomin det gammalmodiga norr mot det nymodiga söder blev starkare. Frågan är om rädslan att få

rikedomen främtagen hade funnits eller möjligtvis varit svagare om tornedalingarna själva hade moderniserat sitt samhälle. Beslut om bl.a. asfötläggningen var trots allt ett beslut tagit på en ort långt söder om Pajala. Frågan är om längtan bort från Tornedalen hade varit lika stark för ungdomarna om Pajala hade deltagit i utvecklingen och intresserat sig för förändring och moderniteter? Det Niemi beskriver i romanen är att om man inte vill gå i sina föräldrars fotspår var man tvungen att söka sig bort, då Pajala inte hade något annat att erbjuda. I romanen får man följa de två huvudkaraktärernas sökande bort till det nya när de växer upp och formar sin identitet.

Matti och Niila sveps med av musik de aldrig förr hört maken till och med egenhändigt byggda gitarrer gömmer de sig i garaget och försöker stapplande att imitera det nya de hör från grammofonen och ser utspelas på TV:n med två kanaler. Nymodigheterna accepteras däremot inte av alla. Niilas far av laestadiansläkt vägrar acceptera sonens nyfunna lycka och försöker med bestraffningar att stoppa de nymodigheter sonen anammar genom den nya tidens influenser.

Trots att Tornedalen sveps med i framtidens frammarsch förblir deras roll i Sverige att vara udda och utanför. Deras identitet och språk kvarstår i ett mellanland och finner ingen tillhörighet med resten av Sverige eller grannlandet Finland. Som en blandning av de två närliggande kulturena förblir Tornedalen en konserverad del som står utanför den accepterade normen. Den svenska skolan försöker omforma barnen och anpassa dem till ett Sverige där det inte finns utrymme för deras språk och levnadssätt.⁴

De två pojkarna får symbolisera två grenar i det tornedalska samhället. Matti får gestalta det svenska som åker med på välfärdens våg och som inte är särskilt religiös. Niila får stå som motsats till det. Hans familj är den fattiga finska familjen av laestadiansläkt som är mycket religiös. Deras liv beskrivs som ett liv fyllt av misär med en mamma som är konstant gravid och en pappa som super och slår barnen som aldrig säger ett ljud. Individerna i familjen beskrivs som primitiva med djurattribut, ljudlöst leker de genom att tömma en ask med skruvar och lägga in dem i olika fack. När skruvarna är slut börjar man om från början och när syskonen börjar bråka om vems tur det är börjar de slåss. Hörntänderna växer ut och kläderna börjar spänna i sömmarna av musklerna som växer fram, ljudlöst kryper de fram, beredda på attack tills mamman lägger sorti på bråket genom att kasta iväg disktrasan på pojkarna och de återgår till att vara små pojkar som leker med sina skruvar. (Pfv s. 25-26)

I skolan drillas barnen till att passa in i det svenska samhället och får lära sig av med de finska och tornedalska vanorna. Det enda accepterade språket är svenska och de får vänja sig av med finskan och meänkielin. Tornedalen innefattas inte av det riktiga Sverige, på

---

⁴ Niemi, Mikael, *Populärmusik från Vittula*, Stockholm, 2000, s. 49.

geografiktionen får barnen lära sig att det riktiga Sverige är den södra delen där städer och vägar innesluter den svenska civilisationen.

2.2 Längtan bort

”Det var långt mellan Pajala och världen.” (Pfv. s. 77.) Det finns en längtan bort från Tornedalen till Stockholm, det riktiga Sverige. I en episod står tonårspojkarna Matti och Niila tillsammans med de två övriga bandmedlemmarna, Erkki och Holgeri ute i vintermörkret och formulerar sin önskan bort från Tornedalen. ”Man borde sticka någonstans, tyckte Niila, dra iväg bara. – Stockholm! Sa Erkki. – Amerika! Utbrast Holgeri. – Kina, sa jag. Nån gång skulle jag villa se Kina. Det kom ingen trafik. Hela bygden, ja hela världen låg orörlig. Det var bara vi som levde, fyra bultande hjärtan i vintertajgans innersta grenklyka.” (Pfv s. 235.) Vill man komma någon vart i livet är Tornedalen inte rätt plats i Sverige att befinna sig på. Trots att samtiden letar sig upp till nordligare delar av Norrland förblir denna avkrok av Sverige fast i den gamla tiden och ger inte den nya generationen möjlighet att följa samhällets utveckling i form av högre utbildning och andra karriärval. Stannar man kvar i Tornedalen är man dömd att gå i föräldrarnas fotspår och leva livet som livet levts i generationer innan. Kvinnans roll är att vara fru och mamma vars största ansvar är att sköta hus och hem. Männens uppgift är att försörja familjen med det kroppsarbete som finns i yrkesväg.

Amerika har en stor påverkan på samhället och allt som kommer från Amerika är stort och bra. Elvis som kommer med den banbrytande rock'n'rollen gestaltar det nya och det revolutionerande. Mattis farbror som titt som tätt åker på friarresor till Finland för att hitta sig en fru får tipset från en granne att köpa sig en bil, han köper sig en gammal Volvo som symboliserar välstånd vilket skulle vara farbroderns biljett till att finna en fru. (Pfv s. 108.) Vilket han också gör och det blir ett stort bröllop i Pajala och ett möte mellan den svenska släkten och brudens finska släkt. Niilas finska farmor får på ett vis representera det tornedalska navet där allt föds, där fröet sås och hur de sprids för vinden ut i världen. Som i stycket där farmor precis har dött:

Telefonväxeln i Pajala gick varm och postverket började sprida floder av kallelsekort över hela Norrbotten, Finland, södra Sverige, Europa och resten av världen. Farmodern hade ju uppfyllt jorden så gott hon orkat och hunnit med. Tolv barn hade hon framfött, samma antal som apostlarna, och liksom dessa hade de givit sig ut åt alla möjliga håll. Några bodde i Kiruna och Luleå, andra i Stockholms förorter, någon i Växjö och Kristianstad och Frankfurt och Missouri och Nya Zeeland. En enda bodde kvar i Pajala, och det var Niilas far. Och alla kom de till begravningen[...]. *Det blev ett myller av språk och kulturer som församlades i Pajala kyrka, en högst påtaglig sammanfattning av vad en enda bördig tornedalsk livmoder kunde ge upphov till.* (min kurs.) (Pfv s. 59-60)

Som det står på s.60 så var de enda som fortfarande behärskade tornedalsfinska Niila och hans syskon ”men de teg mesta tiden” och just det vittnar om hela bygdens uppfattning och inställning om vikten att inte påvisa sitt tornedalska påbrå. Återigen ges exempel på

problematiken av att inte vara riktigt svensk eller riktigt finsk utan något slags mellanting som inte är tillräckligt bra. En identitetslöshet som resulterar i att de som inte finner någon tillhörighet beger sig ut i världen för att försöka hitta en plats där de kan höra hemma, vilket i sin tur resulterar i att de inte är riktigt hemma på den plats de flytt till och heller ej hemma när de återvänder till den plats de växte upp på. Där betraktas de som de som försvann och knuffats ut ur det tornedalska samhället. Farmoderns död representerar också det gamla Tornedalens bortfall, med henne försvinner det gammalmodiga och religiösa och kvar är hennes ”tolv apostlar” varav en står trogen kvar i tron och det traditionella Pajala, Niilas far. Även han besegras i romanen där sönerna till slut gör revolt mot hans herravälde och kvar blir ett skal av den forne fadern. (Pfv s. 181.) Den bördiga livmoder som fortfarande är kvar i livet är Niilas mor som till slut också, av sönerna, tvingas ut i samhället för att söka jobb och anamma det nya samhällets livsstil. (Pfv s. 185.) När patriarken, fadern, i familjen är besegrad tar de unga och nymodiga över och styr familjen in i en ny epok:

Med tiden förstod vi att vår hembygd egentligen inte tillhörde Sverige. Vi hade liksom kommit med av en tillfällighet. [...] Vi var inga. Våra föräldrar var inga. Våra förfäder hade betytt noll och intet för den svenska historien. Våra efternamn kunde inte stavas, än mindre uttalas av det fåtal lärarvikarier som sökte sig upp från det riktiga Sverige. Ingen av oss torde skriva till *Upp till tretton* eftersom Ulf Elfving skulle tro vi var finnar. Våra hembyar var för små för att synas på kartorna. [...] Vi bröt på finska utan att vara finnar, vi bröt på svenska utan att vara svenskar. // Vi var ingenting// Det fanns bara en utväg. En endaste möjlighet om man ville bli någonting, om så det allra minsta. Nämligen att flytta. Vi lärde oss att se fram emot det. Övertygade om att det var vår enda chans i livet och vi lydde. (Pfv. s. 49-50.)

När Matti äntligen, i vuxen ålder, kommer bort från Pajala och befinner sig på den kalla bergstoppen med en kopp piss riktad mot tungan och med pojkåren passerande revy framför ögonen så är det enda han kommer att tänka på Pajala. För alla återvände de hem när de dog, något som beskrivs på sidan 50 i romanen: ”De enda som återvände söderifrån var de som dog. Trafikoffren. Själv mördarna. Och med tiden även de aidsdöda. Tunga kistor som skovlades ner i tjälen bland björkarna på Pajala kyrkogård. Hemma igen. *Kotimaassa*.” (Pfv. s. 50.)

3. Utanförskap

3.1 Utanförskapet i romanen och Tornedalen

I romanen skildras ett samhälle utan tillhörighet där man varken är svenskar eller finnar utan har blivit en nationalitet som inte passar in någonstans och alltid blir avvikande mot det övriga Sverige och till Finland för att inte vara renodlade finnar. Orten som ligger på svensk mark nära den finska gränsen har blivit ett samhälle som är avskilt från resten av Sverige och

som har sin egen kultur och ett eget språk, meänkieli. Under pojkarnas uppväxt kommer brytningspunkten och samtiden kommer in i Pajala i rask takt. Vägarna asfalteras och genom TV: n och radion flödar rockmusiken som får en stor påverkan på pojkarna som med hjälp av en musiklärare inflyttad från Skåne startar ett rockband som blir deras biljett ut till världen:

Milt men bestämt tog hon [lärarinnan] itu med sin plikt; att ur dessa slarvigt sågade vedträn mejsla fram något som skulle klara sig i det svenska samhället. [---] Som Pajalabo låg man i lä, det slogs fast från början. I kartboken kom Skåne först, tryckt i en extra stor skala, fullständigt nerlusat med röda streck som betydde landsvägar och svarta prickar som betydde samhällen. Därefter kom de andra landskapen i normal skala, allt längre norrut ju längre man bläddrade. Och allra sist kom Norra Norrland, tryckt i extra liten skala för att få plats, ändå fanns där knappt några streck eller prickar alls. [---] Vi fick lära oss Kinnekulle, höjd 306 meter över havet. Men inte ett ord om Käymävaara, höjd 348. Vi fick rabbla Viskan, Ätran, Splyan och Gallan eller vad de nu hette, fyra kolossala floder som avvattnade det sydsvenska höglandet. Många år senare såg jag dem med egna ögat. Jag blev tvungen att stanna bilen, kliva ur och gnugga ögonen. Diken. Små skogsåar som knappt ens skulle dugit till bäckflotning. Kaunisjoki eller Liviöjoki, större än så var de inte. (PfV s. 45, 47-48)

Niemi beskriver hur barnen drillas i skolan med kunskaper om ett Sverige som de inte har en del av, om en natur som inte är som deras natur. De får lära sig att floderna i södra Sverige är de viktiga floderna och därför av värde att lära sig. Barnen ska anpassas till ett Sverige som inte är något de tar del av i deras vardag, Pajala är en avkrok långt uppe i norr och det riktiga Sverige börjar först längre ner på kartan med riktiga vägar och samhällen.

Det som Niemi beskriver rörande skolvärlden bekräftas i det citat jag valt från *Linjer ur en norrländsk litteraturhistoria*, att den vittnar om en okunskap om Norrland och istället främjar en kunskap om södra Sverige:

Dels lämnar skolans läroböcker i historia, naturligtvis författade av sydsvenskar, mycket övrigt att önska. Denna typ av okunskap är emellertid när allt kommer till allt äventyrlig. Den gör å ena sidan att norrlänningen saknar samkänsla med det övriga Sverige, något som resulterar i outsiderskap och främlingskänsla. Å andra sidan har den en identitetsupplösande effekt. Högberg föreställde sig nämligen att en upplevelse av sammanhang och kontinuitet i både det enskilda och kollektiva livet är viktig ur psykologisk och moralisk aspekt.⁵

Olof Högberg var en författare som verkade i början av 1900-talet och beskrev Norrland ur ett nytt perspektiv, tillsammans med många andra norrländska författare beskrev han ett Norrland utifrån sina egna ögon som norrlänning. Högberg utnämndes till Norrlands författare och den som gav Norrland ett nytt epos, det siades om att han skulle räknas in till en av de stora svenska klassikerna.⁶

Tornedalen är en avskild del i Sverige som varken hör till Sverige eller till Finland utan har blivit en del som tar del av de båda ländernas kultur. Allt uppe i norra Sverige och framförallt i Tornedalen är lite sämre än vad det är i södra Sverige. Miljön och naturen är inte lika vacker, sjöar och floder i södra Sverige är viktigare i undervisningen än vad sjöarna och floderna är uppe i norra Sverige. Människorna är bättre i södra Sverige, klokare och framförallt mer civiliserade än vad människorna är uppe i Tornedalen. I skolåldern drillas

---

⁵ Brändström, Kjell-Arne, *Linjer i en norrländsk litteraturhistoria*, 1999, s. 78.

⁶ Brändström, Kjell-Arne, *Linjer i en norrländsk litteraturhistoria*, 1999, s. 75-81.

barnen att lära sig av med det inlärdas beteendet och den lokala kulturen för att göra plats för den ”riktiga” kulturen och det ”rätta” sättet att tänka och att tala. Ett begreppspar som behandlar den här typen av problematik är centrum-periferi. I Nationalencyklopedin står följande beskrivning över begreppsparet:

Centrum-periferi handlar om att tolka ur ett perspektiv där centrum står i mitten och i kontrast till periferin, omkretsen och utkanten av centrum. Det betecknar motstående eller kontrastrika företeelser. Centrum-periferi syftar på såväl geografiska som kulturella och funktionella egenskaper: fysiska avstånd, kulturella och etniska skillnader, ansvars- och resursfördelning, maktspredning, statusskillnader m.m. Som teoretiska redskap används begreppen i samhällsforskningen för att karakterisera och analysera motsättningar, dominansförhållanden och utvecklingsprocesser i politiska, ekonomiska eller sociala relationer. Ordens rumsliga innebörd kan utnyttjas för att frammana bilden av distans och konflikt mellan t.ex. Territorier, städer, befolkningsgrupper, organisationer eller politiska system.⁷

Centrum-periferin aktualiseras i den norrländska litteraturhistorien med motsättningen mellan norra och södra Sverige där det i sin tur finns motsatsparet naturen - kulturen.

I *Den tornedalsfinska litteraturen – från Kexi till Liksom* återger författarna en beskrivning av Tornedalen ur en skånings perspektiv. Det var en kyrkoherde, C.O. Tornberg som under 11 år verkade i Tornedalen under 1940–50-tal och efter sin tid där återgav han sin syn på Tornedalen och dess invånare. Han menade att det fanns en kulturfattigdom och att detta gränsland såg på övriga Sverige och svenskan som högfärdig, vardagens språk är finska och också modersmålet i Tornedalen. Följande citat vittnar om hans syn på Tornedalen:

Tornedalen som kulturellt och språkligt begrepp överensstämmer inte helt med geografiska begreppet utan omfattar också bl.a. en del Kalix älvdal. Befolkningen här uppe har till 90 procent finska som sitt modersmål även om åtminstone den yngre generationen också nödtorftigt förstår svenska, som man lär sig i skolan. Vill man t ex som präst komma in på livet är det nödvändigt att lära sig tala finska. Att tala svenska i vardagslag anses som tecken på högfärd.⁸

När prästens utsago kom till kännedom i Tornedalen gick *Haparanda dagblad* ut och dementerade prästens mening och gav sin bild av Tornedalen och menade att framförallt i Tärendö, där kyrkoherden verkade, var barnen i synnerhet duktiga på svenska. William Snell, folkskoleinspektör, gav sin syn på Tornedalen i *Haparanda dagblad* 1951. Som Tornberg beskriver var finskan såväl modersmålet som det språk som talades till vardags. I skolan fick barnen lära sig svenska och all undervisningen var på svenska. Det Snell beskriver är att under 1940–50-talet kom en förändring och det var vanligare att barnen kunde bättre svenska när de kom till skolan jämfört med hur det var tidigare. En av anledningarna var att kvinnor som inte kunde svenska gick i kurser för att lära sig språket och det blev naturligt att man började öva på svenskan hemma tillsammans med barnen:

De första grunderna i svensk talspråk lär sig allt flera tornedalsbarn redan i hemmet. Det är nämligen inte alls ovanligt numera, att även svenska används som samtalsspråk i de eljest finsktalande hemmen. Det anses ingalunda längre som tecken på högfärd, att en tornedaling talar svenska i vardagslag. [...] Svenska språket har även under det senaste decenniet gjort goda framsteg i Tornedalen och detta faktum kan inte bortförklaras genom

⁷ <http://www.ne.se.webproxy.student.hig.se:2048/artikel/142849/142849>

⁸ Pohjanen, Bengt, Johansson, Kirsti, *Den tornedalsfinska litteraturen – Från Kexi till Liksom*, 2007, s 47-48.

konstaterandet, att befolkningen i denna älvdal ännu i stor utsträckning använder finska språket som vardagsspråk. Här liksom på andra håll på den svenska landsbygden lever bygdespråket kvar, men trots detta kan flertalet tornedalingar uttrycka sig obehindrat på svenska.⁹

Förändringen börjar alltså redan på 1940–50-talet när svenskan börjar få en allt mer vardaglig roll i det tornedalska samhället i kontrast till hur det var tidigare då finskan var det som var vanligast. Tornedalens synkronisering med övriga Sverige börjar alltså ett par decennier innan romanen, *Populärmusik från Vittula*, tar avstamp och skildrar 1960–70-talets förändringar i Vittula. Niemi driver gäck med den syn man hade på Tornedalen utifrån genom att ironisera och överdriva karaktärerna i romanen samtidigt som han ger en bild av hur det är att i synnerhet vara ung i Tornedalen. Att leva i gränslandet och inte riktigt höra hemma någonstans med de tre språken, svenska, finska och meänkieli så är tornedalningen varken, svensk, finsk eller ens en egen nationalitet. Tornedalningen är i gränslandet mittemellan, utan att tillhöra någon nationalitet. Om detta skriver också Bengt Pohjanen:

Som gränsmänniska, fysiskt född och uppvuxen vid en gräns har jag lärt mig att leva som en åsna mellan två hötappar. Jag är så van vid att alltid falla mellan två stolar på världens kalla golv att jag kunde säga som den ständigt påkörda vägarbetaren: 'Jag brukar ta tjugo spänn!' Jag var för någon tid sedan på ett seminarium i Hanaholmen i Helsingfors, där en talare kallade oss svenska tornedalingar Saimens sälar, som inte haft vett att följa strömmarna till Östersjön innan Saimen blev ett innehav. Vi finns alltså till, av misstag eller ren dumhet, kanske saknar vi svenskspråkiga människors instinkt. Vi har inte haft vett att lämna meänkieli och rinna ut i det enorma indoeuropeiska havet. [---] En gränsbo definieras av geografien, en gränsmänniskas identitet skapas av de språk som talas på båda sidor gränsen. Mitt språk, mina språk är min värld, världarnas språk. Så lyder Wittgensteins filosofiska sanning som inte kan falsifieras. När jag utvecklar mitt språk och mina språk, så vidgar jag min världs gränser. Många lingvister påstår att det språk jag talar under mina tre första år är mitt modersmål med vilket jag också erfar och gestaltar världen. Det språk jag senare lär mig ger en fyrkantig bild av världen.¹⁰

Det ligger en tvåsamhet i den gränslöshet som Pohjanen beskriver, den ger en känsla av identitetslöshet samtidigt som den stärker individen som får en djupare förståelse och en större världsbild. En gränsmänniska som Pohjanen talar om, får genom sina tre språk ett mer utvecklat förstånd om man ska se det ur ett lingvistiskt, filosofiskt perspektiv. En vad jag själv anser viktig poäng, är att både Niemi och Pohjanen har rest och varit bosatt på flera olika ställen i världen och på så sätt också fått se på sina ursprung ur andra perspektiv. Helt klart är att gränslösheten inte enbart är något negativt.

4. Könsroller

4.1 Kvinnorna i Tornedalen

Romanen skildrar pojkmarnas uppväxt med ett manligt fokus. Kvinnorna och kvinnornas perspektiv i romanen är få och framställs i relation till männen. Berättaren i romanen är huvudpersonen Matti som i vuxen ålder berättar om sin barndom ur sitt perspektiv. Även titeln på romanen vittnar om kvinnosynen. Vittula, som kvarteret kallas för, är en förkortning

⁹ Pohjanen, Bengt, Johansson, Kirsti, *Den tornedalsfinska litteraturen – Från Kexi till Liksom*, 2007, s 54.

¹⁰ Pohjanen, Bengt, Johansson, Kirsti, *Den tornedalsfinska litteraturen – Från Kexi till Liksom*, 2007, s 127-128.

av *Vittulajänkkä*, som på svenska betyder Fittmyren, en hyllning till den kvinnliga fruktbarheten då det föddes många barn i det kvarteret.¹¹ ”I finnskogslitteraturen däremot råder ett manligt perspektiv; de kvinnor som ingår är bipersoner eller objekt men är modigare än männen” skriver Kerstin Mäkitalo i sin D-uppsats där hon bl.a. tar upp kontrasten mellan manligt och kvinnligt.¹²

Mikael Niemi gav 1989 ut *Med rötter häruppe* som är en samling intervjuer om Tornedalen med människor i hans egen ålder, uppväxta på 60–70-talen och med anknytning till Tornedalen. En av de saker som alla intervjuade, män som kvinnor, tar upp är könsrollerna och vilka problem de ger för bygden. ”Det var Pajalas gamla arbetsstuga, där man numera utbildade tonårstjejer, i bland annat matlagning och stickning. Istället för att gå arbetslösa kunde flickorna alltid bli välutbildade hemmafruar.” (Pfv. s. 39.) De allra flesta kvinnor flyttar från trakten så fort de får möjlighet för att få utrymme att uppfylla sina drömmar då det enda alternativet de har om de bor kvar är att bli en altruistisk mor och hustru. ”Kring hälften av killarna från min högstadielklass bor kvar här medan nästan alla tjejer har flyttat. Kanske kräver killarna mindre av livet, man är nöjd med det man har. Tjejerna däremot verkar mer psykiskt starka, de har lättare att röra på sig. Tyvärr har de också lättare att glömma sin hembygd.”¹³ Kvinnorna som återvänder efter att ha flytt Tornedalen beskriver hur de inte längre känner sig hemma, en annan form av rastlöshet infinner sig när barndomshemmet inte längre är hemma. Trots att Niemi är medveten om den komplexa kvinnorollen, bl.a genom de intervjuer han gjorde på 80-talet som ledde fram till *Med rötter häruppe* där man kan känna igen mycket av det romanen handlar om, belyser inte Niemi kvinnorollerna i romanen *Populärmusik från Vittula*, utan skildrar kvinnorna som bipersoner utan större roll eller mening i romanen. Utan att kritisera kvinnorollen så ger han exempel på flera olika kvinnoroller, modern av laestadiansläkt, den påflugna finska kvinnan, hemmafrun och de unga kvinnorna som anammar samtiden och drömmer om världen utanför Pajala. Kvinnoporträtten får ingen djupare mening i romanen. De förblir schablonbilder och ingen kvinna i romanen får en större plats eller mångfacetterad personlighet.

I romanen är kvinnorna få och det är en tydlig skillnad mellan de äldre och de yngre kvinnorna. De yngre kvinnorna försöker att vara så lite tornedalingar som möjligt, de talar inte meänkieli även om de förstår det. Genom musik och kläder anammar de samtidens kultur och drömmer om ett liv ute i världen, i en storstad baserad på deras uppfattning om storstaden. En tjej som Matti träffar som tonåring är politiskt aktiv, kommunist, iklädd

---

¹¹ Niemi, Mikael, *Populärmusik från Vittula*, Stockholm, 2000, s. 11.

¹² Mäkitalo, Kerstin, *Från kiosroman till kioskvältare*, D-uppsats, Litteraturvetenskap D, Institutionen för nordiska språk och litteraturvetenskap, Umeå Universitet, vt 2005, s. 5.

¹³ Niemi, Mikael, *Med rötter häruppe*, Stockholm, 1989, s. 119.

palestinasjal, med svartfärgat hår och svartmålade ögon skiljer hon sig från mängden. De äldre generationerna kvinnor bjuder däremot på mindre skillnader och olikheter. ”Mamman brukade inte säga något, inte berömma men heller inte störa. Bara finnas där som en kropp. En kroppsvärme.” (PfV s. 157) Så beskriver Niemi en av mammorna till Mattis och Niilas bandmedlem, vilket är belysande för hur de tornedalska kvinnorna ska vara närvarande men utan en person. En kropp helt enkelt som utför sysslor men som inte tar plats i övrigt. Kvinnorna är makor och mödrar som har till uppgift att föda många barn och ta hand om de och mannen, något det ligger en stor ära i. Kvinnorna är i regel bastanta och med ett vigt munläder både hörs och syns de. Undantaget är Niilas mamma som gestaltas som en mager och blek kvinna som ger intrycket av att vara undernärd. Även könsrollerna pekar på en skillnad mellan laestadianer och de icke-religiösa, det fattiga och magra finska i motsats till välfärdens Sverige där det inte råder brist på vare sig mat eller pengar. Det finska anses lite sämre än det svenska, även om det är två kulturer som står varandra nära och alltid har gjort sedan urminnes tider. Niilas mor talar dålig svenska och vill inte lära barnen att tala finska vilket resulterar i att hon mest håller tyst.

”Man föds inte till kvinna, man blir det”, som är en av de centrala punkterna i genusteori, passar väl in på det sätt som Niemi beskriver kvinnorna i romanen. Alla kvinnor i romanen är en produkt av sin tid och miljö, de yngre kvinnorna imiterar sin samtid genom att ta till sig av den tidens kultur. De blir politiskt intresserade, följer rockkonserter på TV, pratar på ett finare sätt och tar till sig engelskan på ett helt annat sätt än vad pojkarna gör. De äldre kvinnorna är likaså en produkt av vad deras samtid kräver, en vårdande gestalt som tar hand om familjen och lägger sina egna behov åt sidan. Genom samtidens kultur och när framförallt samtiden börjar strömma in i Tornedalen så får flickorna upp ögonen för att det finns ett annat liv än det som erbjuds i Pajala och den börjar även påverka mödrarnas roller vilket man kan se exempel på när Niilas mamma av den äldsta brodern tvingas ut ur hemmet för att jobba.

4.2 Att inte vara knapsu

Ett av de få finlandssvenska ord och uttryck som dyker upp i romanen är *knapsu* som betyder kärringaktigt, något som bara kvinnor förknippas med. I och med att välfärden kommer dyker en rad nya sysslor och uppgifter upp som inte har funnits tidigare och det ställer till det i knapsu-benämningen. Det fanns tydliga saker som var manliga, t ex motorer och särskilt bränsle drivna motorer ansågs manligare än elektriska. Eftersom att knapsubegreppet utvecklats under flera hundra år så hann inte definitionerna med och frågetecken som om män kan använda en symaskin, elvisp eller mjölka korna med mjölkmaskin dök upp. Ytterligare ett

problem var det att knapsubegreppet såg olika ut mellan byarna, det som ansågs knapsu i en by ansågs inte vara knapsu i en annan:

Utifrån detta kan vi män delas in i tre kategorier. Först har vi den riktige machon. Ofta en kille från någon av småbyarna, butter, tyst och sammanbiten med kniv i bältet och grovsalt i fickan. Hans motsats är lika lätt att känna igen, den kärringaktige mannen. Denne är uppenbart knapsu, bortklemad av storasystrar och oduglig i timmerskog och jaktlag. I gengäld har han ofta gott handlag med djur, och även kvinnor fränsett det sexuella, och blev därför förr i tiden ofta botare eller blodstämmande. Den tredje gruppen män är det stora mellanskiktet. Dit hörde både jag och Niila. Där bestämdes knapsu graden av ens handlingar. Det kunde räcka med en så oförarglig sak som att ta på sig en röd mössa. Då kunde man halka dit för flera veckor framåt, och tvingas slåss och härja och utföra dödsföraktande ritualer innan man sakta segade sig upp ur knapsuträsket. (Pfv s. 203-204)

Matti och Niila som tidigt intresserar sig för rockmusiken och som börjar spela i ett band tillsammans har ett dilemma över huruvida rockmusiken är knapsu eller inte. Å ena sidan vill de förhålla sig till att inte vara knapsu, vilket är så fel det kan bli i samhället. Å andra sidan så är det något de verkligen brinner för och frågan är om de kan ge upp rocken enbart för att passa in och inte göra sin familj och sin släkt besviken pga. bristen på manlighet:

Rockmusik spelades visserligen oftast av män. Utstrålningen är aggressivt manlig. En utomstående skulle därför snabbt bestämma sig för att rockmusik inte är knapsu. Mot detta måste dock ställas att det där plinkandet knappats är något riktigt arbete. En dag i skogen och grabben skulle pissa blod. Även detta att sjunga ansågs ju omanligt, åtminstone i Pajalatrakten och i nyktert tillstånd. Att dessutom göra det på engelska, detta språk med alldeles för svagt tuggmotstånd för hårda finska käftar, så sladdrigt att bara flickor kunde få femmor i det, denna snigelaktiga rotväliska, dallrande och fuktig, uppfunnen av gyttjetrampande kustlänningar som aldrig behövt kämpa, som aldrig svultit eller frusit, ett språk för lättingar, gräsätare, soffpruttare, så helt utan spänst att tungan sladdrade som en avskuren förhud i munnen. Så då var vi väl knapsu då. För sluta spela kunde vi inte. (Pfv s. 204)

Mattis storasystrar är en av få kvinnliga bifigurer som får något utrymme, hon får gestalta en av många unga tjejer som ville ge sig iväg från Pajala och ut i världen. Hon nämns aldrig vid namn utan står alltid i relation till Matti och enbart i rollen som syster. Hon pratar inte med dialekt och hon snappar upp, liksom sina kompisar, alla trender från övriga världen. Hon är den som för in rockmusiken till familjen genom skivor och konserter på TV: n. När hon bänkar sig framför TV: n inför en sändning med Elvis så förhåller sig hela familjen sig på något vis till vad som utspelar sig på skärmen. Storasystrar är lyrisk och biter ner sina naglar. Matti är nyfiken och det resulterar i att han imiterar Elvis undanskymd i garaget. Mamman sitter och låtsas sticka men kan knappt slita ögonen från vad som utspelar sig på skärmen. Pappan fnyser och går demonstrativt ut i garaget. (Pfv s. 76) Med rockmusiken kom en ny manlighet som skulle fogas in i förhållande till den manlighet man redan visste om.

Under en av Niemis intervjuer med pajalabor som lämnat Pajala för att sen återvända, i *Med rötter häruppe*, så berättar hans kusin Per om mansrollen och problematiken kring den:

Tyvärr är självmorden vanliga häruppe. De kommer i omgångar, ett år kanske det är ett par stycken och nästa år ett tiotal. De flesta sker vår eller höst och begås av män. Man väljer definitiva sätt, vanligast är att man skjuter sig, därefter hängning. Kanske hör det ihop med mansrollen i Tornedalen. Mannen är den stora tysta typen som aldrig kan prata om sina problem. Han sitter där ensam fast det känns allt hopplösare. Han tiger och tiger, det blir djävligare och djävligare och till sist når han en gräns när han inte längre orkar. Då är det dags. Min morbror hade jag bra kontakt med, men det gick inte att prata med honom om känsliga saker. Han blev en av dem som

valde den utvägen. Jag känner även andra som jag vet har problem, men det är så svårt att börja prata. Det är så känsligt, man ska vara otroligt bra kompisar först.¹⁴

I den tornedalska mansrollen så pratar man inte om känslor utan trycker bort dem och hårt, fysiskt arbete värderas högt. Man ska utgöra en motsats till det kvinnliga, inte vara knapsu, en stark man ska inte tyngas ner av känslor och problem. Genom att definiera olika sysslor och vanor som knapsu får män redan i barndomen lära sig att inte vara knapsu – och de straffas av sina kamrater om de är just det. Det är inte bara kvinnorollen som är problematisk i Tornedalen utan även mansrollen, snäva mallar som man ska passa in i och att falla utanför är inte acceptabelt. Det finns inget utrymme att vara en egen person om det innebär att man faller utanför den konstruerade mans- eller kvinnorollen, de två rollerna är konstruerade för att komplettera varandra med tydliga riktlinjer kring vad som är manligt och kvinnligt. För de individer som inte finner sig tillrätta i den utstakade rollen finns bara en väg att gå, vägen ut ur Tornedalen.

I Tornedalen har könsrollerna alltid varit starka. Kvinnan skötte hemmet medan mannen skötte allt utåt. Kvinnan skulle inte behöva gå ut i yrkeslivet, få kunde folk tro att man hade det svårt ekonomiskt och mannen skulle få skämmas. Mot barnen skulle föräldrarna inte visa för mycket känslor. Möjligen hade det med laestadianismen att göra, kramar kunde kanske leda till synd.¹⁵

Det berättar Karin, en gammal klasskompis till Niemi, i en intervju om livet i Tornedalen. När samhället förändras och livsvillkoren ser annorlunda ut blir könsrollerna för snäva eftersom det dels inte längre finns utrymme att ha en hemmafru och en man som tjänar levebrödet för familjen, dels, och framförallt, för att med välfärden kommer drömmen om ett självförvekligande - vem är jag och vad vill jag? De som inte fann sig tillrätta i de traditionella könsrollerna som rådde i Tornedalen gav sig iväg ut i världen utanför Tornedalen för att hitta alternativ till hemmafrun, den ömma modern och den tysta, hårt arbetade fadern.

---

¹⁴ Niemi, Mikael, *Med rötter häruppe*, Stockholm, 1989, s. 54.

¹⁵ Niemi, Mikael, *Med rötter häruppe*, Stockholm, 1989, s. 66.

Sammanfattning

I min uppsats har jag med utgångspunkt i Mikael Niemis *Populärmusik från Vittula* (2000) skrivit om samtidens intåg i Tornedalen och ett utanförskap som beskrivs i romanen, men även om verklighetens Tornedalen där tornedalingar får berätta om sin syn på sin hembygd och sig själva samt tar avstånd från tidigare beskrivningar om Tornedalen. Romanen skildrar två pojkars uppväxt, Matti och Niila, där Matti kommer från en svensktalande familj och Niila från en finsktalande laestadiansläkt där det i mötet uppstår kulturskillnader och en skildring av kulturskillnaden mellan Tornedalen och övriga Sverige. Romanen utspelar sig under 1960–70-talet, den tid då Pajala får ta del av samtidens välfärd och går från att vara ett fattigt samhälle till ett samhälle i välstånd. De första kapitlen handlar om hur asfaltsvägen kommer till Pajala, vilket får symbolisera samtidens intåg när tunga maskiner rullar in på grusvägarna. Invånarna i byn får genom välståndet ta del av samtidens kultur. På TV:n, som börjar ta plats i vardagsrummen, visas uppträdanden med Elvis och på skivspelaren snurrar plattor med Beatles. När tak över huvudet och mat i magen är en självklarhet börjar man fundera över självförverkligande, vad man vill göra i livet och att stanna kvar i trakten och gå i sina föräldrars fotspår är inte längre en självklarhet. Tv:n och musiken kommer in i den tornedalska familjen och rockmusiken får en stor påverkan på romanens två huvudpersoner, pojkarna Matti och Niila. De två pojkarna funderar över hur stor världen är och inser snart att deras dröm om att bli rockstjärnor inte står att finna i Pajala.

Tornedalen är nästan som ett eget land, en del av Sverige men gränsande mot Finland utan att tillhöra varken det ena eller det andra. Av svenskarna kallas tornedalingarna för finnar och av finnarna svenskar, och de har ingen kulturell tillhörighet någonstans. De har skapat ett eget språk, meänkieli, och en egen kultur där männen strävar efter att inte vara knapsu och unga kvinnor drömmer sig ut i världen. Genom två pojkars uppväxt skildrar Niemi detta under 1960–70-tal då samtiden gör raska intåg i Tornedalen och hur det påverkar Pajalaborna. Det Niemi skildrar i sin roman beskrivs också som verklighetens Pajala av andra författare. Från 1900-talets början och framåt börjar författare från Tornedalen och övriga Norrland att beskriva sin hemort med egna ord. Tidigare har Norrland varit ett exotiskt land med människor som skildes markant från övriga svenskar genom att de ofta hade finska som modersmål och lärde sig knapphändig svenska i skolan, denna skildring stod människor från södra Sverige för och den opponerade sig norrlänningarna emot. Mikael Niemi gav 1989 ut *Med rötter häruppe* som är en samling intervjuer med människor från Pajala som har anknytning till Niemi, där de får ge sin bild av sin hemort och sin syn på Tornedalen. Mycket av det Niemi skildrar i *Populärmusik från Vittula* finns i intervjuerna, t ex hur det gick till när man stred för att bevisa att man inte var knapsu. Att männen inte får prata om känslor eller

tänka på saker som berör känslolivet och svårigheterna runt det diskuteras i flera av intervjuerna och är också något som tas upp på ett mer subtilt sätt i romanen.

Jag har också valt att fördjupa mig i könsrollerna som har uppstått i Tornedalen där begrepp som *knapsu* bestämmer vad som är manligt och kvinnligt. Män strävar efter att inte vara *knapsu* och kvinnors uppgift är att fylla den klassiska kvinnorollen, som maka och moder. Många är de kvinnor som sökt sig bort från Tornedalen för att möjligheterna har varit för snäva. I romanen skildras unga kvinnor med framåtanda som i ung ålder beslutar sig för att söka sig bort. De är duktigare i skolan, lär sig lättare engelska och pratar helst svenska och undviker finskan. I romanen skildras de unga kvinnorna med en längtan bort, ett drömande ut i världen, där musikerna och filmstjärnorna finns. De pratar inte finska utan håller sig till svenska och försöker aktivt att lära sig engelska. De äldre kvinnorna står för omsorg, de är mödrar och makor som har till uppgift att ta hand om familjen med de klassiska husmoderliga sysslorna. Romanen har ett manligt fokus och männen återges med större variation och olika personligheter, vilket kvinnorna inte gör. De kvinnor som finns med i romanen återges i deras roll gentemot männen eller de unga pojkarna. Även i *Med rötter häruppe* saknas det kvinnor som är födda och uppväxta i Pajala om som har valt att bo kvar, samtliga kvinnor har någon gång i livet lämnat Pajala och några har återvänt. Gemensamt för samtliga kvinnor i romanen är att de är starka individer med tydliga självförverkligande mål, att vara något utöver mor och maka. Bland männen som intervjuats finns det större variation och livsöden som skiljer sig mer åt, där framgår det tydligare att det är individer med olika personligheter som valt olika vägar i livet. I kontrast framstår kvinnorna som en homogen massa med liknande drag och personligheter vilket även är signifikant för hur kvinnorna i romanen skildras. Pojkar fostras till att bli hårt arbetande män med ett avskuret känslö- och tankeliv vilket också leder till att många män flyttar från Pajala i ett sökande efter ett annat liv, ett självförverkligande.

Källor och litteratur

Tryckta källor

Annikas, Anders, *Fucking Vittula*, Malmö, 2007.

Brändström, Kjell-Arne, *Linjer i en norrländsk litteraturhistoria*, Umeå, 1999.

Cullblom, Ester, *Män styr och kvinnor flyr Tornedalen – Kvinnliga strategier i en värld av manlig maktdominans*, Luleå, 2000.

Ivari, Emil, *Livet i en tornedalsby, marken – vår arvedel*, Haparanda, 1977.

Johansson, Kirsti och Bengt Pohjanen, *Den tornedalska litteraturen – Från Kexi till Liksom*, Överkalix, 2007.

Mäkitalo, Kerstin, *Från kioskroman till kioskvältare – Populärlitterära, postkoloniala och bachtinska perspektiv på två bästsäljande Nordkalottromaner*. D-uppsats, Litteraturvetenskap D, Institutionen för nordiska språk och litteraturvetenskap, Umeå Universitet, vt 2005.

Niemi, Mikael, *Populärmusik från Vittula*, Stockholm, 2000.

Niemi, Mikael, *Med rötter häruppe*, Stockholm, 1989.

Pohjanen, Bengt, *Land i lågor*, Stockholm, 1992.

Waara, Peter, *Ungdom i gränsland*, Umeå, 1996.

Palo, Annbritt, *Identitetsskapande, språklig lek och sprängda gränser. Tre svenskspråkiga tornedalsromaner*. D-uppsats, Litteraturvetenskap D, Institutionen för nordiska språk och litteraturvetenskap, Umeå Universitet, Vt 2005.

Otryckta källor

<http://www.ne.se.webproxy.student.hig.se:2048/artikel/142849/142849>

(Nationalencyklopedins definition av vad centrum-periferi är.)